

بررسی تأثیر فلزکاری مکتب خراسان بر فلزکاری دوره صفویه

مرضیه علی پور*

چکیده

۳۱

اوج گیری هنر فلزکاری دوران صفویه، نمایانگر بخشی از سیر روبه رشد صنایع هنری در این دوره است. هم‌زمان با آغاز کار دولت صفوی، هنرمندان ایران باتوجه به پیشینه هنری غنی خود و تحت تأثیر عواملی چون بروز تمایلات شیعی و پشتیبانی فرمان‌روایانی همچون شاه‌عباس، توانستند از دو مکتب فلزکاری خراسان و آذربایجان شاهکارهای فلزی تکرارنشدنی را بیافرینند.

براین اساس، پرسش مطرح پژوهش حاضر این است که فلزکاری دوره صفویه تا چه اندازه از فلزکاری مکتب خراسان تأثیر پذیرفته است. روش تحقیق به کار رفته در آن، تطبیقی و شیوه گردآوری اطلاعات و داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای است. بدین ترتیب، پس از بیان ویژگی‌های فلزکاری مکتب خراسان و دوران صفویه به لحاظ جنس، تکنیک‌های ساخت و روش‌های متداول تزئین، برای یافتن شیوه‌های تزئینی و عناصر نقشی مشترک و مطالعه این عناصر، آثار فلزی از دو جنبه شکل نقوش و چگونگی اجرای آنها بررسی شدند. همچنین، تعدادی از تصویرهای آثار فلزی هر دو مکتب بایکدیگر در جدول‌هایی مورد مطالعه تطبیقی قرار گرفتند.

پس از بررسی‌های لازم براساس مطالب بالا، چنین به دست آمد که بخش گسترده‌ای از مبانی و اصول تکنیک‌ها و نقوش کاربردی دوره صفوی برگرفته از فلزکاری مکتب خراسان است و هنرمندان این دوره باتوجه به فرهنگ معاصر خویش از آنها بهره گرفته‌اند. همچنین، آشکارگشت که در آثار فلزی دوران صفویه نقوشی که جزء نمادهای ایرانی هستند و پیش از این در زمینه سایر نقوش مکتب خراسان به کار می‌رفته‌اند، نقوش اصلی به‌شمار می‌روند و شاید هنرمندان برای القای بیشتر مفاهیمی خاص را به کار برده‌اند.

کلیدواژه‌گان: هنر فلزکاری، آثار فلزی، مکتب خراسان، دوره صفویه.

مقدمه

هنر، نمود ذوق و حس زیبایی‌شناختی هنرمند است که تحت تأثیر انگاره‌ها و اندیشه‌های رایج در تمدن‌های گوناگون بشری شکل می‌گیرد. سرزمین ایران از دوران باستان، مهد هنرپرورانی است که شاهکارهای هنری بی‌نظیری را آفریده‌اند. هنر فلزکاری و ساخت آثار فلزی که پیشینه آن در ایران به هزاران سال قبل برمی‌گردد، از این دست است. پس از ورود اسلام نیز، هنرمندان ایرانی با تلفیق نقوش و تکنیک‌های باستانی به‌ویژه میراث غنی فلزکاری دوره ساسانی با مضامین اسلامی، سبک جدیدی از این هنر را به‌وجود آوردند. طی چهارده قرن گذشته همواره تغییر و تحولاتی در صنعت فلزکاری دیده‌شده لیکن، اوج شکوفایی آن به دوران صفویه برمی‌گردد که هنرمندان این دوره با ترکیب بهترین‌های دوران سلجوقی و تیموری به شاهکارهای بی‌نظیری از نظر زیبایی و جذابیت دست‌یافتند. بی‌شک تحولاتی که در تکنیک‌های ساخت و تزئین آثار فلزی این دوران پدیدآمده، ریشه در مسائل فرهنگی و مذهبی، تبادلات و تأثیرات سایر آثار هنری دوران داشته‌است. فلزکاری این دوره بنابر سه اصل شکل‌گرفته که دربردارنده تداوم میراث عصر تیموری به‌ویژه خراسان، مکتب فلزکاری خراسان و مکتب آذربایجان که معاصر دوران صفوی و بروز تمایلات صوفیانه و شیعی است (شیروانی، ۱۹۷۴: ۵۴۴). این عوامل را می‌توان در دو عنصر؛ هویت ملی و مذهب تشیع خلاصه کرد که به‌صورت اشعار فارسی به‌خط نستعلیق همراه با نقوش گل و بوته و ترکیبات خطوط اسلیمی و هندسی و همچنین به‌کارگیری اسمای ائمه(ع) و آیات قرآنی بروز یافته است (احسانی، ۱۳۸۶: ۱۷۹). از همین‌رو، پرسش‌های مطرح در این مقاله به‌ترتیب زیر است که چه نسبتی میان مبانی و اصول نقوش و تکنیک‌های موجود در فلزکاری دوره صفویه با فلزکاری مکتب خراسان برقرار است. دیگر اینکه، چه تغییر و تحولاتی در نقوش اقتباسی از آثار فلزی مکتب خراسان در دوره صفویه رخ داده و آیا این تغییرات تحت تأثیر فرهنگ و هنر معاصر صفوی بوده‌است.

پیشینه تحقیق

ملکیان شیروانی (۱۳۷۹) در مقاله‌ای باعنوان "نوشتاری درباره جامعه‌شناسی هنر اسلامی نقره آلات و ملوک‌الطوایفی در ایران سده‌های میانه" به بررسی یکی از ظروف نقره‌ای در موزه واشنگتن پرداخته است و بر اساس خط نوشته‌های روی اشیای فلزی اکتشافی، به این نتیجه دست‌یافته که کاربرد ظروف نقره در سده ششم هـ.ق، به‌دلیل ممنوعیت استفاده

از ظروف نقره‌ای و نوشیدن شراب بوده که تنها در انحصار یک طبقه خاص اجتماعی بوده‌است. وی در مقاله دیگری باعنوان "پژوهش‌هایی در مورد فلزکاری هندوستانی" (۱۳۷۹)، یک‌جفت رکاب سلطنتی هندی متعلق به سده هفتم هـ.ق. و موجود در مجموعه خصوصی را مطالعه کرده‌است. براساس مدارک موجود، نمونه‌های اولیه این نوع رکاب‌سازی از ایران شرقی به‌ویژه خراسان آغاز شده‌است. چراکه توضیح این‌گونه تزئین رکاب‌های سلطنتی را که گاهی نشان سمبولیسم شاهی است، بایستی در توصیف استعارات زبان فارسی یافت. در واقع این بررسی، نشان‌دهنده رابطه فلزکاری هندوستانی با سنت فلزکاری ایرانی است. شریعت (۱۳۸۷) نیز در مقاله‌ای باعنوان "خط نگاره‌های قرآنی در قالی‌بافی و فلزکاری دوره صفویه"، با بررسی خط‌نگاره‌های قرآنی در آثار هنری این دوران براساس ویژگی‌های آثار فلزی به این نتیجه می‌رسد که آثار فلزی دارای خط‌نگاره‌های قرآنی برای مقاصد آئینی و مذهبی به‌کار می‌رفتند.

رازانی و همکاران (۱۳۸۹) هم در پژوهشی باعنوان "فلزکاری سلجوقی هنر اسلامی با هویت ایرانی" با بررسی ویژگی‌های هنری فلزکاری دوره سلجوقی و فلزات کاربردی و روش‌های متداول ساخت و تزئین روی آثار فلزی بیان می‌کنند که در این دوره فلزکاری با قالب ایرانی-اسلامی در شهرهایی مانند هرات، مرو و ایلات خراسان و اصفهان در اوج خود بوده‌است. باوجود مطالعاتی که درباره هنر فلزکاری انجام‌شده تاکنون پژوهشی جامع در زمینه تأثیر فلزکاری مکتب خراسان بر فلزکاری دوره صفویه صورت نگرفته‌است. در تحقیقات موجود تنها به یک مقطع تاریخی یا ویژگی‌هایی مانند بخش اندکی از نقوش، تکنیک‌های کاربردی و تزئینات آنها در ساخت آثار فلزی، اشاره شده‌است. باین‌همه، مقاله‌هایی که درباره آنها سخن رانده‌شد، به‌لحاظ پرداختن به برخی از خصوصیات آثار فلزی در هر دو مکتب فلزکاری، مورد توجه نگارنده پژوهش حاضر واقع شده‌اند.

روش تحقیق

اساس نگارش این پژوهش بر مبنای روش تطبیقی^۱ است که می‌تواند وجوه اشتراک و افتراق فلزکاری مکتب خراسان را طی سده‌های چهارم تا دهم هـ.ق. و فلزکاری دوره صفویه را طی سده‌های دهم تا دوازدهم هـ.ق. برجسته‌تر کند. بدین منظور نخست، ویژگی‌های فلزکاری مکتب خراسان و دوره صفویه در جدول‌هایی جداگانه بررسی شده تا خصوصیات و میزان تأثیرگذاری فلزکاری مکتب خراسان بر فلزکاری دوره صفویه به‌راحتی مطالعه‌شود. در ادامه، برای بررسی بیشتر تکنیک‌های ساخت آثار فلزی و انواع نقوش تزئینی روی

شرح جدول‌های تطبیقی

در این بخش، برای بررسی بیشتر تکنیک‌های ساخت آثار فلزی و انواع نقوش تزئینی آنها، تصاویری از آثار فلزی هر دو مکتب در جدول‌های ۳ تا ۸ با یکدیگر مورد مطالعه تطبیقی واقع شده‌اند چراکه برای محقق ساختن هدف پژوهش حاضر، بررسی تمام آثار فلزی موجود در موزه‌ها و کتاب‌ها ممکن نیست. این خصوصیات در شش گروه؛ نوع تکنیک‌های تزئینی، نقوش هندسی، نقوش گیاهی، نقوش حیوانی، نقوش انسانی و نقوش کتیبه‌ای بررسی شده‌اند. چارچوب هریک از این جدول‌ها شامل شماره، تصویر، مشخصات اثر هنری همچون نوع مصرف، جنس، سال ساخت، نوع تزئینات، مکتب فلزکاری مرتبط، منبع استخراج تصویر و محل نگهداری اثر فلزی، ویژگی مورد بررسی و توضیحات حاصل از تطبیق آنهاست.

بررسی جدول‌های تطبیقی آثار فلزی

اگرچه با مطالعه آثار فلزی مکتب خراسان و دوره صفوی نخست، تکنیک‌ها و نقوش متفاوت جلوه‌می‌نمایند ولی با کمی دقت و تأمل بیشتر بر آثار دوره صفویه، تزئینات و روش‌های ساخت خلاقانه گذشته ظریف، دقیق و زیباتر به‌نظر می‌آیند. با این حال کل طرح‌ها در اندازه‌های کوچک‌تر اجرا شده‌اند و بیشترین اشتراکات به‌لحاظ مضمونی، ساختاری و روش اجرای تزئینات در آثار فلزی بین هر دو مکتب کاملاً آشکار است. براساس مطالعات تطبیقی انجام‌شده، نکات زیر به‌دست آمد.

- نقوش هندسی و گیاهی در هر دو مکتب از نظر ساختاری بیشتر یکسان هستند. طرح‌های خراسان ساده و درشت‌ترند ولی در دوره صفویه بیشتر این نقوش باهم ترکیب شده و نقوش جدید به‌دست آمده با ظرافت و دقت خاصی اجرا شده‌اند. در دوران صفویه در اکثر آثار فلزی اسلیمی‌های دارای نقش برگ نخلی که نقش مختص مکتب خراسان و نماد خیر و برکت است، دیده‌می‌شود. در این دوره بیشتر نقوشی که در تزئین کتاب‌ها، قالی‌ها و ... به‌کار می‌رفته به‌صورت سیاه‌قلم، ضرب و چکش‌کاری تمام سطح اشیای فلزی را پوشانده‌است. - نقوش حیوانی و انسانی مکتب خراسان به‌صورت خطی و انتزاعی هستند و از لحاظ طراحی دقت زیادی در آنها اعمال نشده‌است. در واقع، نقوش انسانی در فلزکاری مکتب خراسان تحت تأثیر سبک نگارگری معاصر هر دوره خاص است. برای نمونه، در دوره‌ای این نقوش انسان‌ها را کوتاه قد با لباس عربی و بی‌پیرایه و در حالت انجام کارهای روزمره مانند شکار، سواری، ورزش و ... نشان می‌داد. همچنین انسان‌ها را

آنها، تصاویری از آثار فلزی هر دو مکتب در جدول‌های ۱ تا ۸ با یکدیگر بررسی تطبیقی شده‌اند. چراکه بررسی تمام آثار فلزی موجود در موزه‌ها و کتاب‌ها ممکن نیست تا هدف تحقیق پیش‌رو به‌دست‌آید.

شرح جداول ویژگی‌های آثار فلزی مکتب فلزکاری خراسان و صفویه

در این بخش نخست، تاریخچه مختصری از هر دو مکتب مطرح‌می‌شود و سپس، با استناد بر ویژگی‌های موجود در آثار فلزی براساس نکات مرتبط به مباحث فلزکاری، خصوصیات فلزکاری مکتب خراسان و دوره صفویه طبقه‌بندی شده تا وجوه اشتراک و افتراق این دو مکتب به‌آسانی مطالعه‌شود. شایان یادآوری است که متأسفانه به‌دلیل دسترسی نداشتن به آثار فلزی، امکان برشمردن تمام ویژگی‌های آثار وجود نداشت. از این‌رو، مطالب جدول‌ها دربردارنده ویژگی‌هایی بدین‌قرار است: جنس آثار فلزی، نوع تکنیک ساخت و تزئینات که خود شامل تکنیک اجرای تزئینات و نقوش آنها است. نقوش تزئینات هم به پنج بخش؛ نقوش هندسی، گیاهی، حیوانی، انسانی و کتیبه‌ای (شکل کتیبه‌ها و محتوای آنها) تقسیم می‌شود.

فلزکاری مکتب خراسان (طی سده‌های چهارم تا دهم هـ.ق.)

سرزمین خراسان از میراث هنری درخشانی برخوردار است و اولین حکومت مستقل نیز، در این دیار برپا شد. نخستین روش و اسلوب فلزکاری خراسان ادامه فلزکاری دوران ساسانیان بود لیکن، تحت تأثیر اسلام از جنبه‌های کمی و کیفی تحولاتی یافت و با گذشت چهار قرن پس از ورود اسلام، به‌تدریج با ایجاد شاخه‌هایی به‌سمت شکل‌گیری مکتب خاص خراسان پیش‌رفت (جدول ۱).

فلزکاری دوره صفویه (سده‌های دهم تا دوازدهم هـ.ق.)

فلزکاری دوره صفویه، بازتابی از فرهنگ شیعی - ملی ایران است. فلزکاران این دوره با الهام از فرهنگ معاصر خود و براساس اصول فلزکاری مکتب خراسان میراث سده‌های چهارم تا دهم هـ.ق.، در دو مرکز عمده فلزکاری خراسان و آذربایجان آثار فلزی ظریف و زیبایی ساختند که از لحاظ دقت و نفاست تکرارناپذیر است. بروز تمایلات شیعی و صوفیانه باعث ترویج به‌کارگیری اسامی امامان شیعه (ع) و اشعار فارسی به خطوط نستعلیق کنار آیات قرآنی در کتیبه‌های منقش بر آثار فلزی شد که بیشتر با اسلیمی گل و بوته‌دار مزین می‌شدند (جدول ۲).

جدول ۱. ویژگی‌های فلزکاری مکتب خراسان

ویژگی‌های فلزکاری مکتب خراسان	
جنس آثار	آهن، طلا، نقره، مس، برنج، روی، قلع، برنز، سرب و فولاد (وارد، ۱۳۸۴: ۲۹)
تکنیک ساخت	الف) ریخته‌گری
	۱- قالب‌های روباز
	۲- قالب‌های قطعه‌ای
	۳- ریخته‌گری دقیق
ب) چکش‌کاری (فلزکاری ورقه‌ای)	
پ) دواتگری (همان: ۳۵)	
تزیینات	الف) تکنیک اجرای تزیینات
	۱) قلمزنی
	۱- برجسته‌کاری ^۱ (جُنده‌کاری)
	۲- حکاکی (کنده‌کاری ^۲)
	۳- مشبک‌کاری
	۴- ترصیع ^۳ (الف- جواهرنشانی، ب- کوفته‌گری)
	۵- سیاه‌قلم
	۶- میناکاری
	۲) قالبی (سیدصدر، ۱۳۸۳: ۷۲۲)
	۳) چکش‌کاری
	۴) تراشکاری (نوعی از تراشکاری، قاشقی تراشی است)
	۵) کوفته‌گری (فولاد سازی) (افروغ، ۱۳۸۹: ۵۸)
	۶) نقش‌کوبی و کنده‌کاری مدل مومی یا سفالی اصلی (وارد، ۱۳۸۴: ۳۷)
	۷) گوژکاری (روی ورق نقره، ... (فریه، ۱۳۷۴: ۵۰)
۸) ملیله‌کاری ^۴ (پوپ، ۱۳۸۵: ۲۸۸۲)	
۹) کاربرد خمیر (برای برجسته‌کردن تزیین حکاکی در نقره آلات و مغرغ) (شیروانی، ۱۳۷۹: ۱۶۶)	
ب) نقوش تزیینات	
۱) هندسی	
۱- نقوش محصور در کادرهای هندسی یا طرح‌های بازوبندی (نقش مختص خراسان) (لک‌پور، ۱۳۷۵: ۱۲)	
۲- نقوش قبه‌مانند مسطح (شیروانی، ۱۳۷۹: ۲۰۶)	
۳- نقوش دایره‌ای	
- با نقوش هندسی (لوزی، دایره، نیم‌دایره، ...)	
- با نقوش هندسی و پیچیده و گره‌بندی (لک‌پور، ۱۳۷۵: ۱۲)	
۲) گیاهی	
۱- نقوش گل گندم	
۲- نقوش متراکم اسلیمی‌های تزیینی به همراه واگیره‌های تکرارشونده	
۳- نقوش گل هفت‌پر (نقش مختص خراسان)، (همان)	
۴- نقوش غنچه لوتوس	
۵- نقوش شکوفه‌های دوبرگی	
۶- نقوش قاب‌مانندی به شکل مخروط لوتوس و دارای نقوش اسلیمی	
۷- نقوش نخل‌های با پنج گلبرگ (شیروانی، ۱۳۷۹: ۱۶۵)	
۸- نقوش پیچک‌ها و برگ‌های مو (که به صورت ردیف‌های اصلی نقوش یا زینت‌بخش زمینه نقوش دیگرند)	
(پیچک‌هایی به همراه خط‌نوشته‌ها در طرح‌های بازوبندی)، (لک‌پور، ۱۳۷۵: ۱۵)	

ویژگی‌های فلزکاری مکتب خراسان		
۳ حیوانی	۱- نقوش پرنندگان کوچک (گاهی در یک ردیف تکرار می‌شدند)	
	۲- نقوش عقاب و شیر (سمبولیسم شاهی بر روی رکاب‌های سلطنتی)	
	۳- نقوش خرگوش‌های دارای گوش‌های بلندتر از حد معمول است (نقش مختص خراسان). در بعضی نقوش سه خرگوش که گوش‌های آنها به یکدیگر می‌رسد (و مثلی را ترسیم می‌کند) (شیروانی، ۱۳۷۹: ۱۸۵)	
	۴- نقوش حیوانات بالدار، ابوالهول و جانوران ترکیبی	
	۵- نقوش حیوانات در حالات مختلف (به صورت قرینه، تعقیب و گریز، پشت سرهم در انواع اهلی و وحشی) (لک‌پور، ۱۳۷۵: ۱۵)	
	۶- نقوش ردیفی حیوانات چهارپا در حال حرکت در زمینه گیاهی (همان)	
۴ انسانی	۱- نقوش انسانی با صورت خورشیدگون و در قالب صورفلکی	
	۲- نقوش انسانی در صحنه‌های مختلف کار روزمره مانند نواختن آلات موسیقی، در حال شکار یا سوارکاری و ورزش (کشتی)	
	۳- نقوش انسانی با هاله‌ای دور سر در صحنه‌های مختلف زندگی روزمره (استفاده از وسایل کار، ظروف آشپزخانه و ...)، (همان)	
	۴- نقوش انسانی در صحنه‌های تشریفاتی (مانند تاج‌گذاری، نیایش، نشست بر تخت)	
۱- شکل کتیبه‌ها	۱- کتیبه‌هایی که به صورت نواری دور تا دور بالای ظروف را دربرمی‌گیرد	ب) نقوش تزئینات
	۲- کتیبه‌هایی که به صورت قاب‌هایی به شکل لوتوس که در داخل آنها نقوش اسلیمی و ... وجود دارد (شیروانی، ۱۳۷۹: ۱۶۵)	
	۳- کتیبه‌هایی که به صورت بیضی و ترنج یا شمشه که یک در میان تکرار می‌شدند	
	۴- کتیبه‌هایی که به شکل یک مستطیل و ترنج به صورت متداخل تکرار می‌شدند	
	۵- کتیبه‌هایی که به صورت قاب‌هایی به شکل‌های هندسی مانند مستطیل، مستطیل کنگره‌دار یا گوشواره‌دار، دایره، شمشه، ترنج و ...	
۵ کتیبه‌ای	۱- به‌کارگیری کلمات دعا و آرزوی خیر برای دارنده ظروف به زبان عربی با خط کوفی، نسخ و ثلث (باید توجه داشت که حروف بلند خط کوفی نظیر (الف و لام) در بعضی نوشته‌های روی ظروف متعلق به خراسان از حد معمول بلندتر است و گاهی انتهای حروف به سر و بدن انسان یا حیوان ختم می‌شود (لک‌پور، ۱۳۷۵: ۱۵)	
	۲- محتوای کتیبه‌ها (در دوره اسلامی خط در فلزکاری، به خصوص در فلزکاری خراسان، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است)	
	۲- به‌کارگیری اشعار فارسی (همان: ۱۵۹)	
	۳- به‌کارگیری سنت زیبای عدد ایرانی (رعایت نسبت دو به یک) مثلاً ده کلمه جهت دعای خیر بیست کلمه برای مدح و ثنا به‌کار می‌رفت (این نسبت نشانه ارقام سنتی در قرن هفتم هـ.ق. در خراسان ارجحیت داشت (شیروانی، ۱۳۷۹: ۱۷۵)	
	۴- ثبت تاریخ و امضاء ریخته‌گران و تزئین‌کنندگان از قرن پنجم هـ.ق. (بیشتر در زیر ظروف (کاتلی و مارگارتا، ۱۳۷۶: ۳۷)	
۵- به‌کارگیری خط نستعلیق (مواردی از قرن هشتم هـ.ق. به بعد)		

(نگارنده)

جدول ۲. ویژگی‌های فلزکاری دوره صفویه

ویژگی‌های فلزکاری دوره صفویه		
جنس آثار	آهن، فولاد، روی، سرب، قلع، مفرغ، برنج، مس، قلع‌اندود (حیدرآبادیان و عباسی فرد، ۱۳۸۸: ۲۵)	
تکنیک ساخت	الف) ریخته‌گری ب) چکش‌کاری ج) دواتگری: ساخت اشیاء به روش سرد (افروغ، ۱۳۸۹: ۵۲)	
تزئینات	الف) تکنیک اجرای تزئینات	۱- برجسته‌کاری
		۲- حکاکی
		۳- مشبک‌کاری
		۴- ترصیع (جواهرنشان کردن)
		۵- سیاه‌قلم
		۶- میناکاری
	۲) ملیله‌کاری	۱) قلمزنی
	۳) فیروزه‌کوبی	
	۴) مهرکوبی	
	۵) آب‌کردن	
	۶) گوزکاری (چکش‌کاری و ضرب) (همان: ۶۳)	
	۷) تراشکاری	
	۸) کوفته‌گری (فولادسازی)	
	۱- نقوش جناغی	
	۲- نقوش ستاره‌های هشت‌پر	
	۳- نقوش ابرهایی مانند طومارهای چینی	
	۴- نقوش شطرنجی در زمینه نقوش اصلی	
	ب) نقوش تزئینات	۲) گیاهی
۲- نقوش برگ‌نخلی ^۶		
۳- نقوش گل و بوته		
۴- نقوش گل‌های چهار یا شش‌پر		
۵- پیچک‌هایی به صورت یکی از ردیف‌های اصلی نقوش		
۶- نقوش قاب‌های به شکل مخروط لوتوس		
۷- نقوش ترنج (دایره‌ای کنگره‌دار و لوزی کنگره‌دار)		
۳) حیوانی	۱- نقوش پرندگان	
	۲- نقوش حیوانات در حالات مختلف (به‌صورت قرینه، تعقیب‌وگریز و یا پشت سر هم در انواع اهلی و وحشی)	
۴) انسانی (نقوش انسانی در حالات مختلف (در حال شکار، گشت‌وگذار یا نشسته در طبیعت و ...)) دو یا چند ردیف تکرار شده‌اند		

ویژگی‌های فلزکاری دوره صفویه			
۱- کتیبه‌هایی به صورت نواری دور تا دور لبه ظروف را در بر می‌گیرد	۱) شکل کتیبه‌ها	۵) کتیبه‌ای (اکثراً کتیبه‌ها در چند ردیف و یا اشکال و مضامین متفاوت روی آثار فلزی طراحی می‌شدند)	ب) نقوش تزئینات
۲- کتیبه‌هایی به صورت قاب‌هایی به شکل مخروط لوتوس که دارای نقوش اسلیمی هستند			
۳- کتیبه‌هایی به صورت قاب‌هایی به شکل‌های هندسی مانند: مستطیل، دایره، ترنج، شمشه که اکثراً به صورت کنگره‌دار یا گوشواره‌دار طراحی شده‌اند			
۴- کتیبه‌هایی به صورت قاب‌هایی به شکل‌های هندسی مانند: بیضی، مستطیل کنگره‌دار که با ترنج یا شمشه کنگره‌دار به صورت یک در میان تکرار شده‌اند			
۱- به‌کارگیری آیات و احادیث	۲) محتوای کتیبه‌ها		
۲- به‌کارگیری اسامی امامان شیعه			
۳- به‌کارگیری اشعار فارسی			
۴- به‌کارگیری خط نستعلیق			
۵- ثبت تاریخ ساخت، نام سازنده و یا صاحب ظرف (احسانی، ۱۳۸۶: ۱۸۶)			

(نگارنده)

رفته‌است و در بیشتر کتیبه‌ها هم، خط نوشته‌ها و نقوش اسلیمی باهم ترکیب شده‌اند. اگرچه این روش در خراسان نیز دیده‌می‌شود لیکن در این دوران، کاربرد آنها چشم‌گیرتر است. موضوعات کتیبه‌ها در بیشتر موارد در هر دو مکتب یکی است و استفاده از اسامی امامان شیعه (ع) و نوشتارهای مربوط به آنها در دوران صفویه بروز یافت. پیش‌تر از این هم خط نستعلیق سده هشتم هـ.ق. در مواردی در مکتب خراسان دیده‌می‌شد لیکن در این دوره شکوفایی و شکوه خود را طی کرده، با مضامین ادبی این دوره هماهنگی داشته و کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد. ضمن اینکه اشعار فارسی از دیرباز در خراسان روی آثار فلزی نقش زده می‌شد حال آنکه در دوره صفوی، تعداد این آثار محسوس‌ترند.

- از دیگر نکات قابل توجه، ثبت تاریخ، نام و امضای سازندگان آثار فلزی است که در دوران صفویه در کتیبه‌ها دیده‌می‌شود و در مکتب خراسان، برخی از فلزکاران در انتهای اشیای این نگارش ثبت می‌کردند. فلزات و آلیاژهای مصرفی اشیای دوره صفویه پیش از این دوره هم در خراسان کاربرد داشته‌است. به‌ویژه اینکه کاربرد طلا و نقره در خراسان بیش

به‌گونه‌ای نمایش می‌داد که یا در صور فلکی طراحی شده‌اند یا تمام چهره‌ها به یک شکل ترسیم و تفاوت ویژه‌ای بین افراد مختلف دیده‌نمی‌شد. در دوره‌ای دیگر بدین‌گونه بود که پیکرها ظریف و کشیده‌تر شده‌اند و این‌بار صورت‌ها بدون چهره هستند و بیشتر در حالات احترام، نیایش و ... اجرا شده‌اند. در دوره صفویه نقوش انسانی دارای لباس‌های موج و دستارهای زیبایی هستند که بازتاب پوشاک مرسوم در آن دوره است و به سبک نقاشی‌های مینیاتور معاصر خود به‌نمایش درآمده‌اند. نقوش حیوانی مکتب خراسان نیز مانند طراحی انسان‌ها، بسیار ساده و خشن هستند آن‌چنان‌که برای نمونه، تفاوت عمده‌ای میان نقش خرگوش، سگ، آهو و ... مشاهده‌نمی‌شود. لیکن در دوره صفویه نقوش جانوری دارای عضلات و حرکات طبیعی بدن هستند و تناسب اندام در طراحی حیوانات و انسان‌ها رعایت شده‌است و بیشتر در طبیعت و به‌صورت برجسته‌کاری به‌نمایش درآمده‌اند.

- نقوش کتیبه‌ای از لحاظ شکل، نشان‌دهنده این امر هستند که ساختار اولیه آنها در هر دو مکتب مشابه هم است. در دوران صفویه طرح‌های کنگره‌دار و متداخل بیشتری به‌کار

جدول ۳. تکنیک‌های تزئینی

شماره	تصویر	مشخصات	تکنیک تطبیقی	توضیحات تطبیقی
۱		گلدان برنجی، سده‌های ۵-۴ هـ.ق. تزئینات: نقوش گیاهی، هندسی و نوارهای نقش برجسته باریک اطراف گردن آن، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۳۳).	کنده کاری	در مکتب خراسان، طرح‌های کنده کاری بسیار ساده و سطحی است و گاهی برای زیبایی آنها از مرصع کاری و نقش کوبی استفاده می‌شود. لیکن در دوره صفویه نقوش گیاهی، هندسی و کتیبه‌ای حاصل از کنده کاری از ظرافت و زیبایی خاصی برخوردارند.
۲		شمعدان ستونی برنجی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای با محتوای شعر فارسی، هندسی و گیاهی، محل نگهداری: موزه لوور (سایت موزه لوور، ۲۰۱۲).		
۳		کاسه برنجی یا مفرغی، سده ۵ هـ.ق. تزئینات: نقوش انسانی (شاهی عودنواز)، حیوانی و کتیبه‌ای، مکتب خراسان، محل نگهداری: موزه برلین (حیدرآبادیان و عباسی فرد، ۱۳۸۸: ۸۷).	ملیله کاری	این تکنیک در مکتب خراسان در مشبک کاری به کار رفته است. کاربرد طلا و نقره در این روش، نشان‌دهنده استفاده از آنها توسط افراد متمول است. در دوره صفویه، روش ملیله کاری در لوحه‌های طلا در طرح‌های مختلف مانند طومار کله حیوانی و نقوش جلد کتاب‌ها به کار می‌رفت.
۴		کمر بند آهنی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش انسانی، حیوانی و گیاهی، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه توپکاپی (کنبی، ۱۳۸۶: ۲۸).		
۵		بخورسوز برنجی به شکل شیر، سده ۵ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، گیاهی و هندسی، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۱۲).	ترصیع	در مکتب خراسان بیشتر برای زیبایی و جلوه تزئینات و در کل اشیاء از ترصیع با فلزات مختلف استفاده می‌شد لیکن در دوره صفویه، آثار جواهرنشان دارای ظرافت و زیبایی خاصی هستند. همچنین در بخش‌هایی از آثار به کار می‌رفت تا نمود آن قسمت‌ها بیشتر شود.
۶		مرکب‌دان برنجی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای (خط نستعلیق)، گیاهی و هندسی، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه ویکتوریا و آلبرت، لندن (کنبی، ۱۳۸۶: ۳۷).		

شماره	تصویر	مشخصات	تکنیک تطبیقی	توضیحات تطبیقی
۷		پارچ نقره‌ای، سده‌های ۵-۴ ه.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، نقوش گیاهی (برگ‌نخلی)، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۲۷).	برجسته‌کاری	در مکتب خراسان، طرح‌های برجسته کاری شده درشت و پراکنده هستند و دقت کافی در ایجاد آنها به کار نرفته است اما نقوش دوره صفویه ظریف‌تر و درهم پیچیده‌اند و تمام سطح آثار را پوشانده‌اند.
۸		جام مسی، سده ۱۰ ه.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، گیاهی و هندسی، دوره صفویه (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۹۳)، محل نگهداری: کاخ‌موزه ارمیتاژ.		

(نگارنده)

شماره	تصویر	مشخصات	نقش تطبیقی	توضیحات تطبیقی
۱		هاون برنجی، سده ۵ ه.ق. تزئینات: نقوش کتیبه مانند هندسی، گیاهی (درخت کاج) و گل‌میخ‌های تزئینی، مکتب خراسان (همان: ۸۸)، محل نگهداری: کاخ‌موزه ارمیتاژ (بخشی از تصویر).	گیس‌بافت	این نقش در مکتب خراسان به صورت قلم‌زنی و ساده است لیکن در طاس شراب دوره صفویه، این طرح با نهایت ظرافت و نفاست سیاه‌قلم کاری شده‌است.
۲		طاس شراب برنجی، سده ۱۰ ه.ق. تزئینات: نقوش هندسی، کتیبه‌ای، گیاهی (پیچک‌های تزئینی)، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه ویکتوریا و آلبرت، لندن (احسانی، ۱۳۸۶: ۱۸۷)، (بخشی از تصویر).		
۳		سینی مفرغی، سده ۷ ه.ق. تزئینات: نقوش انسانی، گیاهی و هندسی. مکتب خراسان، محل نگهداری: ایران باستان تهران (ضیاءپور، ۱۳۴۹: ۳۶۰)، (بخشی از تصویر).	زنجیر خمپا	این نقش تزئینی در مکتب خراسان بیشتر در چند ردیف و یا اطراف ترنج‌های مدور به صورت ترصیع به کار می‌رفت ولی در دوره صفویه به شکل قلم‌زنی و بسیار ساده استفاده می‌شد.
۴		ظرف مخصوص ریختن مایع مسی، سده ۱۱ ه.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، هندسی و گیاهی، دوره صفویه، محل نگهداری: کاخ‌موزه ارمیتاژ (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۹۶)، (بخشی از تصویر).		

(نگارنده)

جدول ۵. نقوش گیاهی

شماره	تصویر	مشخصات	نقش تطبیقی	توضیحات تطبیقی
۱		جام برنجی، سده ۶ هـ.ق. تزئینات: نقوش گیاهی، انسانی و حیوانی، کتیبه‌ای، مکتب خراسان، محل نگهداری: موزه ملی کابل (ملکیان شیروانی، ۱۳۷۹: ۱۶۹)، (بخشی از تصویر).	پیچک تزئینی	این نقش در مکتب خراسان به صورت خشک و درشت‌تر است ولی در دوره صفویه ظریف و کوچک و منعطف‌تر در چند ردیف ایجاد شده‌است.
۲		تنگ برنجی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش گیاهی، هندسی و تحریری، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه بریتانیا (کنبی، ۱۳۸۶: ۲۱)، (بخشی از تصویر).		
۳		پارچ نقره، سده ۴-۵ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، حیوانی و گیاهی، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۲۷)، (بخشی از تصویر).	برگ نخل (از نمادهای ایرانیان)	در مکتب خراسان برگ نخل‌ها بر زمینه‌ای حلقوی به صورت برجسته‌کاری و سیاه‌قلم نقش زده می‌شد که از ظرافت چندانی برخوردار نبود ولی نقوش دوره صفویه با دقت و حرکات حلزونی، کنده‌کاری شده‌است. مانند سایر اسلیمی‌های صفویه که دارای پیچ و تاب‌های ظریف است.
۴		بادیه مسی، سده ۱۱ هـ.ق. تزئینات: کتیبه‌ای، گیاهی و هندسی، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه ویکتوریا و آلبرت (کنبی، ۱۳۸۶: ۱۲۵)، (بخشی از تصویر).		
۵		شمعدان مفرغی، سده ۶ هـ.ق. تزئینات: نقوش انسانی، هندسی و گیاهی، مکتب خراسان، محل نگهداری: موزه ایران باستان (ضیاء پور، ۱۳۴۹: ۲۰۷)، (بخشی از تصویر).	درخت	نقوش گیاهی به‌ویژه درخت در مکتب خراسان بسیار ساده و خطی است ولی در دوره صفویه، این نقوش مانند سایر طرح‌ها از لطافت و زیبایی خاصی برخوردار است. همچنین این نقوش بیشتر در طبیعت نقش بسته‌اند در حالی که در سبک خراسانی در کنار سایر نقوش و بی‌ارتباط با موضوع طرح اشیا ظاهر شده‌اند.
۶		شمعدان ستونی-مسی، سده ۱۱ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، گیاهی و انسانی، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه بریتانیا (کنبی، ۱۳۸۶: ۹۳)، (بخشی از تصویر).		

شماره	تصویر	مشخصات	نقش تطبیقی	توضیحات تطبیقی
۷		جعبه برنجی، سده ۶ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، انسانی، حیوانی، هندسی و گیاهی، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۱۸)، (بخشی از تصویر).	غنچه لوتوس (از نمادهای ایرانیان)	این نقش در مکتب خراسان کوچک، ساده و در کنار سایر نقوش گیاهی به کار می‌رفت ولی در دوره صفویه این طرح جزء نقوش اصلی بیشتر آثار این دوره شد که با ظرافت خاصی ایجاد می‌شده‌است.
۸		کاسه پایه‌دار مسی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، انسانی، گیاهی و هندسی، دوره صفویه، محل نگهداری: مجموعه خصوصی (کنبی، ۱۳۸۵: ۲۴۴)، (بخشی از تصویر).		
۹		سینی آلب ارسلان، سده ۵ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای و هندسی و حیوانی، مکتب خراسان، محل نگهداری: موزه هنری بوستون (پوپ، ۱۳۳۷: ۱۰۶)، (بخشی از تصویر).	اسلیمی قوس‌دار یا قوس‌های حلزونی (از نمادهای ایرانیان)	این طرح در مکتب خراسان در میان سایر نقوش به‌طور سطحی در زمینه اشیا همراه گل و برگ حکاکی می‌شده‌است و وضوح کافی ندارد ولی در دوره صفویه از نقوش اصلی آثار فلزی بود و با تکنیک سیاه‌قلم اجرایی شد.
۱۰		بادیه مسی، سده ۱۱ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای و هندسی (قوس‌های حلزونی دارای برگ‌نخلی)، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه ویکتوریا و آلبرت، لندن (کنبی، ۱۳۸۶: ۱۲۵)، (بخشی از تصویر).		
۱۱		تنگ مفرغی، سده ۴ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، هندسی، گیاهی و حیوانی، مکتب خراسان، محل نگهداری: موزه متروپولیتن (سایت موزه واشنگتن، ۲۰۱۲)، (بخشی از تصویر).	ترنج کنگره‌ای	در مکتب خراسان، نقش ترنج کنگره‌ای بیشتر دارای نقوش انسانی است و به‌صورت ردیفی پیرامون اشیا و کنار سایر نقوش تکرار و حکاکی می‌شد اما در دوره صفویه همراه نقوش هندسی و گیاهی تزئینی به‌وسیله ترصیع نمایان شده‌است.
۱۲		تنگ برنجی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش هندسی و گیاهی، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه بریتانیا (کنبی، ۱۳۸۶: ۲۱)، (بخشی از تصویر).		

(نگارنده)

جدول ۶. نقوش حیوانی

شماره	تصویر	مشخصات	نقش تطبیقی	توضیحات تطبیقی
۱		سینی آلب ارسلان نقره، سده ۵ هـ.ق. تزئینات: کتیبه‌های، حیوانی، گیاهی و هندسی، مکتب خراسان، محل نگهداری: موزه هنری بوستون (پوپ، ۱۳۳۷: ۱۰۶)، (بخشی از تصویر).	پرنده‌گان رو در رو	نقوش دوره صفویه ظریف تر و بیشتر به صورت تصویری است لیکن طرح‌ها در اندازه کوچکتر از دوره‌های پیش ایجاد می‌شد. حال آنکه نقوش مکتب خراسان بسیار ساده و خطی است و طرح به صورت حکاکی ایجاد شده‌است.
۲		ابریق برنجی، سده ۱۱ هـ.ق. تزئینات: کتیبه‌های، حیوانی، گیاهی و هندسی، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه بریتانیا (کنبی، ۱۳۸۶: ۱۴۱)، (بخشی از تصویر).		
۳		مشربه برنجی، سده ۶ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌های، انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۷۰)، (بخشی از تصویر).	گرفت و گیر	در مکتب خراسان نقوش حیوانی از لحاظ ظاهر و اندازه تفاوت چندانی با هم ندارند و بسیار ساده حک شده‌اند ولی این گونه طرح‌ها در زمان صفویه بیشتر در طبیعت به تصویر کشیده شده‌اند. همچنین حیوانات دقیقاً مانند نقاشی‌ها بسیار ظریف ترسیم شده‌اند آن چنان که فرم بدن و عضلات آنها به گونه‌ای دقیق رعایت شده‌است.
۴		لگن دردار مسی، سده ۱۱ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌های، انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی، دوره صفوی، محل نگهداری: موزه ویکتوریا و آلبرت لندن (کنبی، ۱۳۸۶: ۱۵۴)، (بخشی از تصویر).		

(نگارنده)

جدول ۷. نقوش انسانی

شماره	تصویر	مشخصات	نقش تطبیقی	توضیحات تطبیقی
۱		لگن نقره کوب، سده ۷ هـ.ق. تزئینات: نقوش انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۸۷).	نقوش کمانگیر (انسان در حال شکار با تیر و کمان)	این نقش در مکتب خراسان بسیار ساده، خطی و معمولاً درون نقوشی مانند شمشه یا ترنج اجرا شده‌است و نوع حیوان شکار شده آشکار نیست ولی در دوره صفویه نقش شکارچی محصور نیست و در فضای باز و طبیعت اجرا شده آن گونه که تناسب اندام انسان‌ها و حیوان‌ها در آن رعایت شده‌است.
۲		لگن دردار مسی، سده ۱۱ هـ.ق. تزئینات: نقوش انسانی، حیوانی، هندسی، گیاهی و کتیبه‌های متعدد مانند اسمای امامان شیعه، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه ویکتوریا و آلبرت لندن (کنبی، ۱۳۸۶: ۱۵۴)، (بخشی از تصویر).		
۳		شمعدان مفرغی، سده ۶ هـ.ق. تزئینات: نقوش انسانی، گیاهی (اسلیمی‌های قوس‌دار و برگ‌نخلی) و هندسی، مکتب خراسان، محل نگهداری: موزه ایران باستان (ضیاءپور، ۱۳۴۹: ۲۱۶)، (بخشی از تصویر).	نقوش انسان‌های نشسته در برابر یکدیگر	نقوش صفویه بسیار ظریف و نوع پوشش آنها نیز مشخص است و به سبک مینیاتور و در طبیعت اجرا شده‌است اما طرح‌های انسانی مکتب خراسان ابتدایی و خطی و بدون آناتومی و چهره خاصی هستند.
۴		شمعدان ستونی مسی، سده ۱۱ هـ.ق. تزئینات: نقوش انسانی (سه ردیف با موضوعات مختلف و به صورت موتیفی در طبیعت)، کتیبه‌های (دو ردیف)، هندسی و گیاهی، دوره صفویه (کنبی، ۱۳۸۶: ۹۳).		

(نگارنده)

شماره	تصویر	مشخصات	نقش تطبیقی	توضیحات تطبیقی
۱		مشربه برنجی، سده ۸ هـ.ق. تزئینات: نقوش گیاهی، هندسی و کتیبه‌ای، مکتب خراسان، محل نگهداری: موزه اسلامی استانبول (Komaroff, 1988: 10)، (بخشی از تصویر).	کتیبه‌ای با قاب‌بندی مستطیل شکل و ترنج	در مکتب خراسان، این نقش به صورت ترصیع با طلا و نقره ایجاد شده ولی در دوره صفویه شکل دایره‌های کوچک کنار ترنج‌های این طرح کوچک‌تر شده است که به وسیله تراشکاری و کنده کاری انجام می‌شد. البته در این دوره به دلیل به کارگیری سیاه‌قلم ظروف جلوه خاصی داشتند.
		لگن برنجی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای (نام امامان شیعه و ...)، گیاهی و هندسی، دوره صفویه (کنبی، ۱۳۸۶: ۶۰)، محل نگهداری: موزه ویکتوریا و آلبرت لندن (بخشی از تصویر).		
۳		جعبه برنجی، سده ۶ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، انسانی، حیوانی، گیاهی و هندسی، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۸۱)، (بخشی از تصویر).	کتیبه‌ای نواری شکل با شمشه‌ای دارای نقوش هندسی	این نقش در مکتب خراسان بیشترین کاربرد را داشته زیرا ساده‌ترین نقشی است که با ترصیع جلوه خاصی به آثار فلزی می‌داده است ولی در دوره صفویه کمتر به کار می‌رفت و با روش قلم‌رنی و چکش کاری ایجاد می‌شده است.
		جام پیشگوی برنجی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای و هندسی، دوره صفویه، محل نگهداری: کاخ موزه ارمیتاژ (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۹۴)، (بخشی از تصویر).		
۵		مشربه برنجی، سده ۹ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، گیاهی و هندسی، مکتب خراسان، محل نگهداری: نامعلوم (وارد، ۱۳۸۴: ۱۰۳)، (بخشی از تصویر).	کتیبه مستطیلی با چهار ترنج در اطراف	در مکتب خراسان، این طرح بسیار کوچک در میان سایر نقوش هندسی که زمینه آثار را می‌پوشاند، جلوه‌ای نداشت و به سختی کتیبه‌ها مشاهده می‌شد ولی در دوره صفویه با ترصیع طوری نقش زده می‌شد که نگاه بیننده را به خود جلب می‌نمود...
		قندیل برنجی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، گیاهی و هندسی، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه رضا عباسی (بخشی از تصویر).		
۶		قندیل برنجی، سده ۱۰ هـ.ق. تزئینات: نقوش کتیبه‌ای، گیاهی و هندسی، دوره صفویه، محل نگهداری: موزه رضا عباسی (بخشی از تصویر).		

(نگارنده)

مشبک‌کاری فولاد، این تکنیک به زیبایی در خراسان سده پنجم هـ.ق. به کاررفته حال آنکه در عصر صفوی کاربرد اسلیمی‌ها در زمینه خطوط نستعلیق به صورت مشبک، به قدری زیبا و ظریف است که گویی هنرمند کتاب‌های خطی را تذهیب کرده است.

از دوران صفویه بوده و بیشتر هم به صورت ترصیع بوده است. عمده آثار دوران صفوی از جنس برنج هستند و نقوش به صورت چکش کاری و سیاه‌قلم روی آنها اجرا شده است. بیشتر تکنیک‌های کاربردی در این دوران، ادامه روش‌های مکتب خراسان است که هنرمندان دوره صفویه در اجرای آنها ذوق و سلیقه بیشتری را اعمال کرده‌اند. برای نمونه در

نتیجه گیری

پس از بررسی مطالب پژوهش حاضر چنین به دست آمد که اصول و چارچوب بنیادی بیشتر تکنیک‌ها و نقوش کاربردی در هنر فلزکاری صفویه، از مکتب خراسان نشأت می‌گیرد لیکن انسجامی که در طرح‌های آثار فلزی این دوره دیده می‌شود، در آثار منتسب به مکتب خراسان وجود ندارد. از دیگر سو بررسی نقوش به‌ویژه نقوش حیوانی و انسانی موجود در هر دو مکتب، مشخص می‌کند که نقوش زیبای دوره صفوی به پیروی از سبک‌های مینیاتوری این دوره تبریز و اصفهان، با مهارت و دقت بالایی به نمایش درآمده‌اند. اگرچه با تأمل کارشناسانه اشتراک ساختاری در نقوش هر دو مکتب مشهود است ولی در نگاه ظاهری، متفاوت جلوه می‌نمایند. همچنین، هنرمندان ماهر دوره صفویه تمام ذوق و تلاش خود را به کارگرفته تا طرح‌های پیچیده و ظریفی را بر اساس اصول اولیه فلزکاری مکتب خراسان بیافرینند. گواه این سخن، کاربرد نقوش اسلیمی و گل و بوته‌های موجود در مکتب خراسان برای ابداع طراحی‌های زیبا و ظریف این دوره است.

افزون بر کاربرد خط که شاخص‌ترین نقش فلزکاری دوره صفویه است، در آثار فلزی دوران صفویه نقوشی که جزء نمادهای ایرانیان هستند و پیش از این در زمینه سایر نقوش مکتب خراسان به کار می‌رفته‌اند، نقوش اصلی محسوب می‌شوند و احتمالاً هنرمندان برای القای بیشتر مفاهیمی خاص آنها را به کار برده‌اند. مانند گل لوتوس، برگ نخل و قوس‌های حلزونی که از بارزترین طرح‌های تذهیب به‌شمار می‌روند و جزء نمادهای ایرانی و برگرفته از هنر فلزکاری مکتب خراسان هستند. برای نمونه نقش برگ‌نخلی که از نقوش خاص خراسان است، نماد طول عمر و حاصل‌خیزی است و شاید نشانی از دعای خیر برای دارنده اشیای فلزی است که در بعضی آثار فلزی مکتب خراسان علاوه بر نگارش این دعا، اجرا می‌شده‌است. همچنین احتمال دارد که در دوره صفویه بجای نگارش این دعا تنها این نقش کاربرد داشته تا همان تأثیر را داشته‌باشد.

در نهایت اینکه ماندگاری هنر فلزکاری دوره صفویه طی سده‌های متمادی می‌تواند بدین دلیل باشد که بازتاب‌دهنده هنر اسلامی- ایرانی است چراکه هنرمندان بنابر شرایط مختلف با ایجاد تحولاتی هماهنگ با فرهنگ مردم سرزمین ایران، به تولید آثار نفیس فلزی پرداخته‌اند.

پی‌نوشت

1- Comparative method

۲- یکی از شیوه‌های قلم‌زنی است که با استفاده از چکش و انواع قلم، نقش موردنظر ایجاد می‌شود. نخست روی پلاک (سطح فلز) را قلم‌زنی کرده و سپس پلاک قیر را از آن جدا کرده و تمیزی‌کنند. دوباره روی پلاک قلم‌خورده را قیر می‌زنند. در واقع، با قلم‌های برجسته کاری‌کنند تا طرح برجسته‌شود و بعد از انجام کار دوباره پلاک را از قیر جدا می‌سازند و پشت پلاک را همان قسمتی که گودشده با قلم برجسته قیرگذاری کرده و دوباره زمینه را با قلم‌های ریزه‌قلم روسازی می‌کنند. در نهایت پس از پایان یافتن کار، قیر را با حرارت از پلاک جدا کرده و با نفت، تیزاب و مایع ظرف‌شویی و فرچه آن را تمیزی‌کنند. یکی دیگر از انواع قلم‌زنی، جُنده کاری است که بدون استفاده از قیر صورت می‌گیرد.

۳- در این روش برای ایجاد نقوش و طرح‌های تزئینی از قلم‌های فلزی با نوکی به‌شکل "۷" استفاده می‌شود. بدین ترتیب که با ضربات چکش روی قلم پوسته‌ای از سطح فلز، کنده‌شده و در نتیجه طرح مزبور به‌صورت کمی گودتر از سطح جدار فلز، برجای می‌ماند.

۴- ترصیع (فلزکوبی): ترصیع به‌معنای قراردادن سنگ‌های قیمتی بر قطعات طلا و نقره است. لیکن به‌طور معمول، در این روش هنگام قلم‌زنی، قسمت‌هایی از فلز را با استفاده از ابزار کار و قلم‌زنی گود کرده و فلز دیگری مانند طلا و نقره را به‌نحو ماهرانه‌ای در قسمت گودشده قرار می‌دهند. در بعضی موارد، فلزات دیگری مانند مرصع کاری با برنج نیز در بخش گودشده به‌کار می‌رود.

۵- در این روش، نخست مفتول فلزی را از وسیله‌ای به‌نام حیدیه عبور می‌دهند تا رشته‌هایی به قطر حدود ۲-۱ میلی‌متر به‌وجود آورند. پس از آماده‌سازی رشته‌ها بعضی از آنها را به‌صورت زنجیرهایی دو یا سه تایی به یکدیگر می‌بافند یا از درون غلطکی می‌گذرانند تا حالتی زیگزاگی بیابند. سپس یک رشته سیم ضخیم را به دور یک قالب از جنس چدن یا فلز به‌شکل شیء موردنظر قرار می‌دهند تا محیط آن ساخته‌شود. آنگاه صفحه‌ای آهنی را گرم کرده، مقداری موم به ضخامت یک میلی‌متر روی آن می‌مالند تا رشته‌ها را کنار هم نگه دارد.

پس از آن، محیط کار را که قبلاً آماده شده روی موم گذاشته سپس با فشار درون موم قرار می دهند و قطعه های کوچک را که به شکل های گوناگون آماده کرده اند، مطابق نقوش زیبا داخل محیط می گذارند و صفحه آهنی را دوباره گرم می کنند تا موم آن آب شده و کار از آهن جدا شود. آنگاه شیء را خیس کرده، مقداری پودر بوراکس با پودر نقره مخلوط کرده روی کار می ریزند و آنقدر آن را حرارت می دهند تا پودر نقره ذوب شود و قطعه ها به یکدیگر بچسبند. بر اثر حرارت، رنگ نقره کدر می شود و درخشش خود را از دست می دهد، ولی با شستشوی آن با استیک اسید ۱۰ درصد و پرداخت دوباره، براق می گردد (افروغ، ۹۸۳۱: ۱۶).

۶- نقش تجرید یافته برگ های درخت خرما که اصطلاحاً به برگ های کنگره دار معروفند و در آثار هنری مکتب خراسان و صفوی به ویژه نقوش قالی های دوره صفوی بسیار دیده می شوند (پوریا، ۱۳۸۵: ۲۶).

منابع و مأخذ

- احسانی، محمد تقی (۱۳۸۶). هفت هزار سال فلزکاری در ایران، تهران: علمی و فرهنگی.
- افروغ، محمد (۱۳۸۹). فلزکاری دوره سلجوقی و صفوی، تهران: جمال هنر.
- پوپ، آرتور ایهام (۱۳۳۷). شاهکارهای هنر ایران، ترجمه پرویز ناتل خانلری، تهران: علمی و فرهنگی.
- _____ (۱۳۸۵). سبیری در هنر ایران از دوران پیش از اسلام تا امروز، ترجمه نجف دریابندری و دیگران، تهران: علمی و فرهنگی.
- پوریا، فرشید (۱۳۸۵). سیر تحول نقش گل شاه عباسی از زمان هخامنشیان و تکامل آن در دوره صفویه، کتاب مجموعه مقالات هنرهای صناعی، تهران، فرهنگستان هنر.
- حیدرآبادیان، شهرام و عباسی فرد، فرناز (۱۳۸۸). هنر فلزکاری اسلامی، تهران: سبحان نور.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۲). لغت نامه دهخدا، تهران: مؤسسه لغت نامه دهخدا.
- دیمانند، موریس اسون (۱۳۶۵). راهنمای صنایع اسلامی، ترجمه عبدالله فریار، تهران: علمی و فرهنگی.
- رازانی، مهدی؛ بخشنده فرد، حمیدرضا و توکلی، اصغر (۱۳۸۹). فلزکاری سلجوقی هنری اسلامی با هویت ایرانی، دو فصلنامه تخصصی دانش مرمت و میراث فرهنگی، ش (۴)، ۶۳-۵۵.
- سیدصدر، ابوالقاسم (۱۳۸۳). دایره المعارف هنر، تهران: سیمای دانش.
- شریعت، زهرا (۱۳۸۷). خط نگاره های قرآنی در قالی بافی و فلزکاری دوره صفویه، کتاب ماه هنر، ش (۱۲۰)، ۴۴-۵۵.
- ضیاءپور، جلیل (۱۳۴۹). پوشاک ایرانیان، تهران: وزارت فرهنگ و هنر.
- فریه، ردلیو (۱۳۷۴). هنرهای ایران، ترجمه پرویز مرزبان، تهران: فروزان.
- کاتلی، مارگاریتا و هامبی، لونی (۱۳۷۶). هنر سلجوقی و خوارزمی، ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی.
- کنبی، شیلا (۱۳۸۵). هنر و معماری صفویه، ترجمه مزدا موحد، تهران: فرهنگستان هنر.
- _____ (۱۳۸۶). عصر طلایی هنر ایران، ترجمه حسن افشار، تهران: مرکز.
- لک پور، سیمین (۱۳۷۵). سفیدروی، تهران: میراث فرهنگی.
- مختاری اصفهانی، رضا و اسماعیلی، علیرضا (۱۳۸۵). هنر اصفهان از نگاه سیاحان (از صفویه تا پایان قاجار)، تهران: فرهنگستان هنر.
- معمارزاده، محمد (۱۳۸۸). آثار ایرانی موجود در کاخ موزه ارمنستان سن پترزبورگ روسیه، تهران: صدف سماء و دانشگاه الزهرا.
- ملکیان شیروانی، اسدالله (۱۳۷۹). نوشتاری درباره جامعه شناسی هنر اسلامی نقره آلات و ملوک الطوائفی در ایران سده های میانه، هنر و جامعه در جهان ایرانی، ش (۴)، ۱۹۸-۱۶۱.
- _____ . پژوهش هایی در مورد فلزکاری هندوستانی، هنر و جامعه در جهان ایرانی، ش (۴)، ۱۹۹-۲۱۸.
- وارد، ریچل (۱۳۸۴). فلزکاری اسلامی، ترجمه مهناز شایسته فر، چاپ اول، تهران: مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- هال، جیمز (۱۳۸۷). فرهنگ نگاره های نمادها در هنر شرق و غرب، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: فرهنگ معاصر.

- Melikiyan– Shirvani, A. S. (1974). **Safavid Metalwork: A study in Continuity in Iranian studies, (studies on Isfahan part II)**, vol. I.
- Melikiyan– Shirvani, A. S. (1982). **Islamic Metalworks from 8-18th Centuries**. London: Victoria and Albert Museum, H.M.S.O.
- Komaroff, L. (1988). **Pen- case and Candlestick: Two sources for development of Persian inlaid metalwork**, New York, Metropolitan Museum Journal 23, 89-102.
- www.Louvre.fr/IIv/activite (بازیابی شده در تاریخ ۱ اسفند ۱۳۹۰).
- www.dept.Washington.edu (بازیابی شده در تاریخ ۱ اسفند ۱۳۹۰).